

PIK KATALIN

Egy századeleji vita margójára

A Társadalmi Múzeum – az akkoriban egyre népszerűbbé váló ismeretterjesztő, felvilágosító mozgalmak egyik intézményeként – kiállításokat szervezett a népegészségügyről, a munkáskérdésről. Ezek orientáló kezdeményezéseknek számítottak. Lapjuk, a Társadalmi Múzeum Értesítője a 20. század kezdetének fontos lapja volt, különösen a szociális kérdések iránt érdeklődők számára. 1909-ben indult útjára, szerzői között megtalálhatók a szociális kérdések iránt fogékony, a szociális szférában tevékeny szociális munkások, szociálpolitikusok.

Ez a kor, amelyben Magyarország „fejlődésének” elindulása óta meglévő kettősség talán a legjobban megmutatkozik. Ha csak a leglátványosabb elentétekre gondolunk: egyből ott vannak a nagy találmányok, és ezek eredményeként működik a több szempontból is világszínvonalú ipar (pl. a budapesti malomipart csak a minneapolis elözte meg) és infrastruktúra (pl. a világon harmadikként épült fel itt a telefonközpont), másfelől emellett szinte középkorias viszonyok uralkodnak a manufaktúrákban és a kövezetlen utak hosszú kilométerein. (Ld. Gerő András, Jalsovszky Katalin, Tomsics Emőke albumát: *Volt egyszer egy Magyarország*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1996.) Gerő András (i. m.) szerint több szférában érzékelhetők ezek a kettősségek, jelen van a nagy és a kicsi, a fejlett és az elmaradott, a világszínvonalú és a provinciális. Mind a hitéletben, mind a mezőgazdaságban, mind az ipari termelésben egyszerre vannak jelen pl. a nagy és a kicsi cégek. A nagyüzemek százalékos aránya (1910-ben 13,9%) lényegében azonos volt a nemzetközi normákkal, a kisüzemek azonban sokkal nagyobb arányt képviseltek ezen belül, mint az általában szokásos volt a fejlettnak számító ipari országokban. Az öt főnél kevesebbet foglalkoztató egységekben az ipari keresőknek több mint a fele dolgozott. Ugyancsak kettősséget mutatott a liberális ideológia és az állam gazdasági szerepvállalása, aminek jó mutatói a 19. század végi és a 20. század eleji ipartámogatató törvények. Egyfelől az 1907-es közvetlen ipartámogatási rendszer igen nagy összegű szubvenciót (100 millió korona) helyezett kilátásba az újonnan létrejövő gyáraknak. Másfelől azonban a liberalizmus egyik alappillére, a szabad tulajdon elve (főként a mezőgazdasági forgalom ismert kötöttségei miatt) meglehetősen felemásan érvényesült. A kettősség, a legmodernebb és a leglátványosabb egymás mellett élése talán az infrastruktúrában volt a leglátványosabb. 1914-re, alig 25 év alatt 11 000 kilométer vasútvonal épült (a budapesti kéregvasút megépítése azóta is nemzeti büszkeségünk tárgya), de azt is tudni lehet a statisztikákból, hogy a lóállomány a forradalmi közlekedési újítások ellenére sem

csökkent, s az ország nagy részének sáros útjain ezen az ősi módon közlekedtek a polgárok. A cikkünkben elemzett vita idejére 86 ezer telefonvonal működött, amit a vidék lakosságának nagy része fantasztikus, szinte csodával határos dolognak tekintett.

A korszakra jellemző kettősség megjelent a szociális munkáról vallott felfogásokban is. Ennek a dolgozatnak egy ilyen vita bemutatása a tárgya. A Társadalmi Múzeum Értesítője harmadik évfolyamának 1. számában olyan vita zajlott a lap hasábjain, amely érdekes lehet itt és most, minden mai szociális munkásnak Magyarországon. Miért? Mert aki ma a szociális munka elveiről és ezek gyakorlati implikációjáról gondolkodik, az lépten-nyomon hasonló dilemmákra bukkan, mint a közel 90 éve ezekről a kérdésekről gondolkodók.

Az említett lapszámban a szociális munka elveiről két, sarkítottan eltérő álláspontú közleményt jelentettek meg. Prohászka Ottokár *A személyes szolgálat a jótékonykodásban* címmel írta meg elképzeléseit, dr. Deutsch Ernő pedig *A modern szociális munkásról* címmel írt cikket.

A két szerző kiindulási pontja hasonló. Feltehetően nem véletlenül, hiszen mindketten azt tapasztalhatták, hogy valami nincsen rendben a szociális munkával, a dolog nem úgy folyik, ahogyan kellene. Deutsch mottóját – alighanem provokatív szándékkal – Casanova egyik írásából választotta: „Nincs botorabb dolog a földön, mint a nem helyén való jótett.” Prohászka gondolatmenetétől sem idegen ez az álláspont, vagyis hogy helyesen, okosan kell végezni a segítségnyújtást, okosan, körültekintően kell gyakorolni a szakmát, olyannyira, hogy a „gazdaságos jótékonyosság” kifejezést is használja.

Első olvasásra is feltűnik, hogy Prohászka Deutschnál nagyobb hangsúlyt fektet a lélekre, a jótékony cselekedetek pszichológiai összetevőire, még az intézmények vonatkozásában is azoknak „pszichológiájáról” ír. A négyoldalas írásban 23 alkalommal említi a lelket, a szívet különböző kontextusban, míg Deutsch – hasonló terjedelmű cikkében – mindössze háromszor, akkor is inkább ellentétként a középpontba állított szakértelemmel, tudással. Ez utóbbi fogalmak 13 alkalommal kerülnek említésre cikkében.

Deutsch Ernő zsidó családból származó gyermekorvos volt, aki főként a gyermekvédelem különböző fórumain hallatta szavát. Prohászka Ottokár pedig katolikus püspök, akit a három évvel korábban létrehozott Szociális Missziótársulat alapító főnöknője, Farkas Edith nővér a szellemi atyjának tekintett. A Szociális Missziótársulat ebben az időben csak egy volt a sok, szociális kérdésekkel foglalkozó intézmények közül, néhány év múlva azonban meghatározójává válik a magyar szociális munkának, mind szemléletében, mind gyakorlatában. Érdekes megismerni, hogy abban az időben, amikor még többféle szempont is megjelent és vita is kialakulhatott, s amikor a kettősségek társadalmában két ellentétes nézet hasonló terjedelemben és hasonló támogatottsággal kapott hangot, nem sokkal szakmánk születésének ideje után milyen szellemi irányzat ellenében lett uralkodó Prohászka elképzelése, szemlélete. Ez annak ellenére így lett, hogy a lap egy lapalji jegyzetben a következőket írja Deutsch cikke után: „A cikk gondolatmenete mindenképpen megfelel a Társadalmi Múzeum céljának és feladatának: a leg-

nagyobb készséggel rajta leszünk tehát annak megvalósításán. *A Társadalmi Múzeum Igazgatósága.*”

A néhány évvel később kitört háború és az azt követő események azonban egész más irányt szabtak a magyarországi szociálmunkás-képzésnek, gyakorlatnak.

Prohászka azt írja, hogy „...a társadalmi intézményeket azok teremtik meg, kik a szenvedő s gyámolításra szoruló néprétegek szenvedéseit vagy a kultúrának egyik-másik irányban megnyilatkozó hiányait átérzik, tehát mindig egyesek, kiknek lelkük, kiknek érzékük van: de még meglepőbb az, hogy a már fennálló társadalmi intézményeknek pszichológiája vissza-visszasír a kiváló egyesek után, őket várja s utánuk vágyik: mert lelket, lendületet, életet megint csak tőlük, az egyesektől vehet.” Minden az egyes emberen múlik, ezzel nem is vitakozna senki, nem tagadja Deutsch sem, a szerkesztőség sem. Hasonló a kiindulópont, akár Deutsch mottójától sem távoli az indító gondolat: „...a kiváló egyesek mindazok, kik gyakorlatilag szeretnek”. A „kiváló egyesek” Prohászka szerint azok, akik a gyakorlati munka, a gyakorlatban is megnyilvánuló szeretet terén tenni tudnak, ennek pedig leginkább a közjótékonyosság a helyszíne. A közjótékonyosság intézményeire pedig azért van szükség, mert a magánjótékonyosság nem bírja, nem győzi „az ezerféle nyomornak okos és célszerű felkarolását”. Prohászka nem szaktudást, ismereteket, szakmai megközelítést hiányol, hanem az „érdemtelenség” számára juttatott adományokat tartja a legnagyobb hibának. Úgy tűnik, számára az adományok gyűjtése, kiosztásuk „okosan és kíméletes ellenőrzés mellett”, ez a „modern jótékonyosság”. Szerinte ez a megközelítés, azaz a modern jótékonykodás „...a társadalmi védekezést szervezi kórházaiban a ragályos betegségek ellen, a gyermekvédő intézeteiben az elnéptelenedés, javító-intézeteiben a züllés ellen...”. Tehát Prohászka gondolkodása értelmében meglehetősen széles területeket ölel fel az a szeretet-munka, amelyeken az intézményes jótékonyosság általa használhatónak vélt módját célszerű és hasznos lenne bevezetni.

Deutsch Ernő ezzel szemben a szakértelmet kéri számon, és nemcsak az érdemtelen-érdemes megkülönböztetésének képességét és készségét, valamint az adományok kanalizálásának tökéletességét. Azt írja: „Csodálkozva kérdeik sokan – hisz sohasem gondolkodtak e fölött –, hát még ehhez is kell szakértelem, hát nem elég a jószív az alamizsna-adáshoz és -gyűjtéshez, hanem tudás is szükséges? Igenis szükséges, mégpedig nagy mértékben!” – így, felkiáltó jellel a mondat végén. Sok helyen sokféle tapasztalatot szerzett, sok lelkes, „mélyérzésű” egyént ismert meg mind külföldön, mind idehaza, írja, „...de dicséret a kivételnek: alig találkoztam olyanokkal, kik elméleti és gyakorlati tudással szolgálták volna a szegényügyet”. Prohászka szerint az egyesületek „csak formák s lelketlen testületek, ha az egyéni jóakarat s buzgalom nem dolgozik s nem hevül bennük”, Deutsch pedig úgy véli, hogy ez utóbbiban, a „hevületben” nincs hiány, inkább az a jellemző, hogy azok az emberek, akik a szociális kérdésekkel foglalkozó egyesületekben dolgoznak, „...egyesületüknek célját alig ismerik, nem is szólva arról, vajjon van-e általános tájékozódásuk a szociális munka fejlődésmenete és jelen állapota felől”.

Az 1911-es év táján pedig nagyon sok dologról kellett volna tudniuk azoknak az embereknek, akik segítséget szerettek volna nyújtani. Hogy csak néhány adattal utaljunk a helyzetre: a magyarországi nyomor miatt 1911-ben, tehát a cikkek megjelenésének évében 73 654 fő vándorolt ki Amerikába (az előző tíz évben 500 000 fő volt az ország demográfiai vesztesége a kivándorlás következtében); ez az év, amelyben május 14-én lelövik Áchim Andrást, s amelyben júniusban mind Budapesten, mind vidéken szocialista tiltakozó gyűlések zajlanak, sztrájkokat szerveznek. A szocialista nő- és munkásmozgalom harcának egyik fontos eredményeképpen a király szentesíti azt a törvényt, amelyben az ipari üzemekben megtiltja a nők éjjeli munkáját. Tehát lett volna mit elemezniük azoknak, akik számára a szociális munka hivatás, tanulást igénylő professzió.

Feltehetően nem véletlen, hogy Deutsch Ernő doktor azokkal az országokkal példálózik, amelyekben elkezdődött a szociális munkások képzése. „...Boston, Chicago és New Yorkban működő »philantropical schools«, a »Fürsorgekurse der Zentrale für private Fürsorge in Frankfurt a. M.« intézetekre hívom fel [a figyelmet]” – sorolja fel a nemrég alakult szociálmunkás-képző intézményeket.

Pedig 1911-ben még nem volt akkora szakadás ezen például állított országok és Magyarország között, mint ahogyan később. A szociális munka története azt mutatja, hogy a 19. század utolsó negyedében Magyarország semmivel sem volt lemaradva a többi országtól, sőt, a századforduló tájékán a gyermekvédelem intézményrendszere, törvényei még példaként is szolgáltak. Deutsch ennek ellenére úgy véli, hogy „külföldön már rég belátták s nemcsak hirdették, hanem meg is valósították, hogy a szociális munka tudomány, melyhez nem elég a származás vagy a vagyon által megaranyozott név vagy az ún. jószív (amely legtöbbször csak az elméletben, de nem a gyakorlatban nyilatkozik meg), vagy a szereplési viszketeg, hanem szakma, amelyhez érteni kell, szakma, amelynek gyakorlására elméleti és gyakorlati tanulmány képesít”. Prohászka Ottokár egy példával érzékelteti, mit vél hatékony segítségnek. A példa a falusi szomszédasszonyról, rokonról szól, aki a beteg családanya helyett „beáll a munkába s elvégzi a családanya dolgát”. Ez a pozitív, követendő példa, amelyet „megfizetni nem lehet”. A városi szegényeknél is „valakit kellene odaküldeni”, „...egy hasonló sorsú, háztartáshoz értő asszonyt beállítanunk, aki reggel hat órától este nyolcig ott van, söpör, főz” s ennek az lenne a következménye, hogy a beteg családanya „gyorsabban épül föl, mintha naponként 4–5 koronát pazarolnánk rája”. Fel sem merül ebben az okfejtésben, hogy vajon az egész napi házi segítséget ki fizeti meg, s hogy milyen az egészségügyi ellátórendszer helyzete (a több százezernyi szegénysorsú számára alig 1000 kórházi ágy áll rendelkezésre és ilyen viszonyok mellett a beteg gyógyulását legkevésbé a söprögető szomszédasszonyok szolgálják a leghatékonyabban). „Íme, a gazdaságos jótékonyosság” – fejezi be eszmefuttatását Prohászka. „Bármennyit tanulunk s okulunk tehát s bármennyire törjük az a fejünket a társadalmi intézmények tökéletesítésén, ne törjük össze a szívünket” – óv a szerző a túlzott okoskodástól.

Deutsch gondolatmenete gyökeresen különbözik ettől. Támasztékul az előző évi kopenhágai szegényügyi kongresszus egyik előadójának szavait

idézi: „a szociális téren tett tapasztalatok arra tanítanak bennünket, hogy az itt való működés nemcsak a szív, hanem az ész dolga is, nemcsak a könyörületeség, hanem a tudásé is és ezért követeljük minden irányban, hogy a szegényüggyel foglalkozók, a betegek és rokkantak segítői működésük módjára és eszközeire nézve kellőleg ki legyenek képezve”. Egy tanfolyam tervét is leírja a szerző, hol a tizennégy témakörben tartott előadásokat, demonstrációkat, gyakorlatokat tartaná megoldásnak az akkori, képzetlen állapotok megváltoztatására. A témák az anya- és csecsemővédelemtől az elhagyott és zülött gyerekek védelmén keresztül az „életpálya választáson” át az „aggok istápolásáig” és az analfabétizmus megszüntetésének kísérletéig sok mindent öleltek fel. Külön témát képzett a munkanélküliek ellátása, ezen belül elkülönítve a munkanélküliség okai és a foglalkoztatás témáját, valamint a szegényügy szervezését, melyen belül az elberfeldi rendszer ismertetése és a biztosítási rendszerek szerepeltek a tervezetben. Sokféle előnye lenne egy ilyesfajta képzésnek – igyekezett pontokba rendszerezve fel is sorolni ezeket a szerző, végső előnyként fogalmazva meg, hogy „megszüntetné az alamizsna-osztogatás megalázó tényét”. Egy sokoldalú oktatás természetesen sokkal nagyobb anyagi ráfordítást igényel az államtól, mint a jószívű szomszédasszony sertepertélése. Ez nem lehetett népszerű álláspont az establishment számára akkor sem és a szociális ellátórendszer és a szociális képzések gondjait ismerve – azóta sem. Nem véletlen, hogy a pályán Prohászka követői érték el a legtöbbet, és féltő, hogy ez jogfolytonossá vált (mutatis mutandis). A munkanélküli járadékból kiesők önkormányzati támogatása körüli vita, a díjhátralékosok segélyezése, a Bokros-érában fellángolt indulatok a családi pótlék kapcsán azt mutatják, hogy lényegében ma sincs másként: a legfontosabb kívánalom az lenne, hogy a rászorultakat el lehessen különíteni az „érdemtelenektől”, nehogy azok kapjanak segélyt, akik nem az igaziak. Az ellátórendszer minden eszközzel abba az irányba tereli a politika, hogy az érdemes-érdemtelen ősi dichotómiájában gondolkozzon. Ez még akkor is így van, ha nem illik kimondani már ezeket a szavakat, legalábbis a nagy nyilvánosság előtt. Aki azonban ezen túllépve színvonalasabb munkát, valódi hatékony szociális munkát kíván, annak súlyos gondjai lesznek, mert valakinek – pl. az államnak – áldoznia kellene a színvonalasabb képzésre, a tudás karbantartására, különböző kutatásokra, szupervízióra. Senki más nem volt, és ma sincs, aki ezt kivívhatja magának, mint maga a szakma, azok a szociális munkások, akik az elismerésért, a megbecsülésért, a presztízs megteremtéséért komoly küzdelmeket kellett és kell vívjanak.